

SALAMON KONRÁD

Nemzeti tudatfosztásNémeth László és Márai Sándor
a népi–urbánus ellentétről

A sokat emlegetett „népi–urbánus” ellentét kapcsán tanulságos felidézni, hogy olyan jelentős író–gondolkodók, mint Márai Sándor és Németh László, hogyan vélekedtek erről a kérdésről (és azzal összefüggésben koruk szellemi és politikai életéről, valamint a Horty-korszakról). Noha bírálták mindkét irányzatot, ennek ellenére Márai az urbánusokhoz, Németh pedig a népiekhez tartozónak tekintette magát.

Nézzük elsőként Németh László 1934-ben megjelent *Sznobok és parasztok* című írását. Szerinte az ellentét oka, hogy a nyugati népek saját maguk teremtetek maguknak kultúrát, keleten viszont kétféle művelődés van: a nyugatos iskolát járt keveseké, valamint a népe. Az ebből következő ellentét felmerült a Nyugat XX. század elejei mozgalmában is, de a két irány úgy küzdött egymással, „hogy a másik értelmét s létjogát magába iparkodott olvasztani. Az ellentéteknek az az elfajulása, mely ma a sznobok és parasztok harcában tárul elénk, az utolsó évek szegylene, s a nemzeti tudatfosztás legfrissebb és legbánszóbb tünetei közé tartozik.”¹

A két táborat pedig így jellemezte: a sznob úgy él hazájában, mint a gyarmatosító a bennszülöttek között. A „tömegben úgy forog, hogy ruhájához a hazai szerecsenek hozzá ne érhessenek. Büszke rá, hogy semmiről sem tud, ami a bennszülöttek dolga. Gara-saiból félrerak annyit, amennyin Párizsba, Londonba kikukkanthat, de megütődik, ha valaki arra biztatja, hogy nézzen szét Debrecen körül vagy Kecskeméten. Aki a »nép« szót kiejti, azon kolbászszagot érez... Ha magyar könyvet érint meg, megnézi a kezét, nem piszkolódott-e be... A közügyek nem érdeklik. Egyetlen reformpontja, ismerje mindenki annyira Giraudoux-t, mint ő... ”

Nem így a »parasztok«. Őket igazán nem lehet megvádolni, hogy a francia vagy angol könyvpiac felé hajtják a valutát. Ők ennek az országnak szentelték az életüket, abban is a földnek, azon is a föld népének. Úgy neki szentelték, hogy gondolataik mint

villámsújtott madarak esnek le Hegyeshalomnál. Egy darab fekete hantot tartanak az íróasztalukon, azt minden hajnalban megszagolják, s a humusz illatától elteltten ontják estig verseiket és újságcikkeiket. [...] Csodálatos dolgokat várnak a föld szellemétől. Először is hogy két nemzedéken át koptatott bűvszavakra megjelenjék; hogy az elnyomorodott, adósságai alatt lihegő parasztságból új, megváltó középosztályt vessen ki; [...] zseniknek minősítse közepes versek íróit, pótolja a műveltséget, melyet ők az eke, rög, bázda és erő szavak áhítatos morzsolása közben nem szereztek meg. [...]

A kétféle magatartás közül bizonyára az első az ellenszenvesebb, a második az ostobább.”²

Az urbánusok ugyanis egy idegen világ követeként élnek a maguk világában. Ez pedig „erkölcstelen és nevetséges. Erkölcstelen, mert árulás, nevetséges, mert kapaszkodás. Azok, akikre a sznob hivatkozik, a maguk világával vívódva teremtették meg” azt a műveltséget, amelyet a sznob angol szövetség akar felvenni. „Csakhogy a műveltség nem ünneplő ruha, amelyet hordani kell. A műveltség a helytállás segédeszköze, a kifejezés szerszáma, a vállalkozás fegyverzete. Az a műveltség, amely csak műveltség, meddő és fonnyatag.

De éppen ilyen meddő az a vállalkozó kedv is, amely szópuffancsokkal ködösíti el célja és tehetlensége közt a levegőt. [...] A magyar parasztságban szunnyadhat rendkívüli érték és tehetség, ezt az értéket munkával kell kibányászni, s a tehetségnek éppúgy meg kell járni a tehetségek kapaszkodóját, mint a nemparasztnak, s végül is nem a parasztság, hanem a képesség, a készültség és munkabírási számít. Nagy hiba a paraszttehetségeket e kapaszkodó feléről bűvszavakkal leszédíteni. Annál is inkább, mert a tájékozódás a nagy népeknél fényűzés, a kicsinyeknél életösztön. A parasztmitológia épp ezt az ösztönt szibbasztja el.

Ahogy a dolgot látom, sznoboknak és parasztnak kár ma annyira agyarkodniuk egymásra. Egy betegség jól megférő tünetei ők; két kibúvó ugyanazon kötelesség alól...”³

Márai Sándor 1943–1944-ben, immár látva a II. világháború szörnyű pusztítását és Magyarországot újabb várható vereségét, naplójában a vég bekövetkezte előtti elszámolás keserű őszinteségével tekintett

1 NÉMETH László, *Sznobok és parasztok* = N. L., *Életmű szilánkokban I.*, Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1989, 323.

2 Uo. 323-324.

3 Uo. 325.

vissza az elmúlt bő két évtizedre, így az irodalmi életre is: „Ha visszagondolok az elmúlt tíz, tizenöt esztendő magyar »irodalmi életé«-re, oly utálat fojtogat, mely csakugyan megkönnyíti valamelyik elkövetkező pillanatban, hogy ne sajnáljam elhajtítani ezt a rozzant töltőtollat. Amit Csontos, a színész »a kóristák rémuralmá«-nak nevezett, az irodalomban a féltehetségek, a nyavalyatorős firkászok szemérmetlen nyelvelése volt; oly megalázó, mintha egy elmeegógyintézet egyik osztályán irodalmi kávéházat rendeznének be, s ott kellene élni... Ezek a »népiek«, akik úgy ágálnak hiúságukban és sértődöttségükben, mint a kivénült színésznők, ezek az »urbánusok«, akik lexikális műveltséggel pótolják azt, ami tehetségükből és jellemükből hiányzott, s mindenütt az igazi tehetség nagylelkűségének hiánya... ó, ez a fürtelem! S ebben éltem. Uram, megértem, hogy megutáltad és megítélted az egészet, s a társadalmat is, melyből mindez kinőtt és amelyhez tartozott.”⁴

S miközben nem téveszti szem elől a valódi, urbánusnak is nevezhető értékeket, a következő leegyszerűsítő vallomást teszi: „Miért vagyok »urbánus«? Mert hiszek abban, amit Hendrik van Loon mond: mindig, mindent a városi emberek adtak az emberiségnek: a babilóniai, a görög, a római, a karthágói, a Hansa- és lombard város-köztársaságok emberei: a többet, az arányt, a mértéket, a gondolatot és a szépet. Nem a pásztorok, nem, s nem is a gulyások. Az emberiség történetének nagy mondatait nem a legelőkön gondolták ki és mondták el, hanem a fórumon.”⁵ Ebből következik röviden fogalmazott, önigazoló ars poétikája is: „Én csak egy módon szolgálhatom a népet: ha pontosan úgy és azt írom, mint eddig. Egy módon árulnám el a népet: ha felcsapnék népi írónak.”⁶

E megállapítások kapcsán nem árt idézni Kodály Zoltánt, aki szerint a magyar irodalom „nyelvet, stílust is csak a néptől kaphatott”.⁷ S az is egyértelmű, hogy Márai nem tett különbséget népiek és népieskedők között. Németh László viszont már 1929-ben egyértelművé tette, hogy: „Csak az epigonok irodalma volt népieskedő, de aki itt mint író számított, művészete gyökereiben mindig népi volt.” S ez a mai

nemzedék azért fordul a nép által teremtett művészeti értékekhez, mert „mintha érezné, hogy múló ízek utolsó ízlelője, mohón hajol az apadó kehely fölé, s egy nagy magyar szintézisről álmodik, amilyen Goethe kora volt a németnek s az oroszoknak Dosztojevskijé.”⁸

A minőség kérdésében viszont, alapvető nézetkülönbségeik ellenére, hasonló nézeteket vallottak. 1944 elején a francia lapok idézték Márai nemzetnevelésről írt röpiratának azt a szakaszát, miszerint a „franciák szerepe nem az imperializmus, hanem a szellemi vezetés. Nem a mennyiség, hanem a minőség feladata az övék.

Talán eljön az idő, mikor Magyarországon is megértik, mit akartam mondani a »Röpirat«-tal, mely miatt a totalitárius eszmékkel kacérkodó nyilasok majdnem agyonverték. Azt akartam mondani, hogy Magyarország is csak a minőség igényével élhet és maradhat fenn az új Európában; nincs módunk közepszerűnek lenni. De mennyire fájtt itten az érdekszövetkezeteknek, melyek oly mohón profitáltak a közepszerűségéből!”⁹ Ezek az érdekszövetkezetek tehát nem akartak „minőséget; Kolozsvárról és Kassáról kiabáltak, hogy itthon ne változzon semmi, s nem mondhatta el senki, hogy Kolozsvárt és Kassát csak úgy lehet visszaszerezni, ha itthon olyan minőségi Magyarországot építünk fel, melynek vonzereje van a környező államok népeire és az elszakított magyarságra is.”¹⁰

Az utolsó idézet esetében mintha csak Németh Lászlót olvasnánk, aki ezt írta: „a kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni. [...] A magyar sorskérdések oly megoldhatatlanul nehezek, hogy az a mozgalom, amely megoldja őket, okvetlenül európai mozgalom is: a magyar reform vagy nem reform, vagy a környező népek számára is példa. [...] A magyar reform akkor győz igazán, ha a minőségiszocializmus példájával a környező népek urait megbuktatja, s a rokon talajból rokon folyamatot indít meg a nagy közös érdekekért, kiküszöbölve a helyi ellentéteket.”¹¹

Az eljövendő társadalomról írt elképzelésekből mindketten azt hiányolták, hogy az emberrel, az egyénnel nem foglalkoznak. Márait idézve: a „Röpkék,

4 MÁRAI Sándor, *Napló, 1943–1944*, Helikon, Bp., 1990, 176.

5 Uo. 159.

6 Uo. 85.

7 KODÁLY Zoltán, *A magyar népdal művészi jelentősége* = K. Z., *A zene mindenkié*, Zeneműkiadó, Bp., 1975, 41.

8 NÉMETH László, *Nép és író* = N. L., *Sorskérdések*, Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1989, 18.

9 MÁRAI, i. m., 121.

10 Uo. 195–196.

11 NÉMETH László, *Kisebbségi sors* (1935) = N. L., *A minőség forradalma I.*, Püski, Bp., 1992, 658–662.

Neergaardok, Schubartok, akik látteleletet vesznek fel a haldokló – vagy szerintük haldokló – napnyugati műveltségről, s aztán gyógyszereket és »harmadik utat« ajánlanak, egyről feledkeznek meg: rólam, az emberről. Rólam nincs szó sehol. Műveltségről és rendszerekről van szó, melyek zsákutcába futottak. A diagnózis az unalomig pontos, a tömegek fellázadtak, a civilizáció elgépiesített egy életérzést stb. Csak rólam, pontosan rólam nem beszél senki, nekem nem ajánl senki »megoldást«, én mehetek a pokolra; e fennkölt, nagy távlatokban szemlélődő és ítélkező diagnoszták számára nem vagyok senki. *A forradalom akkor kezdődik majd, mikor az ember kijelenti, hogy róla van szó, személyesen.*¹² [Kiemelés: S. K.]

Németh László szerint: „A közösség élete látszólag egyre kollektivebb lesz, azaz egyre kevesebbet törődik tagjai egyéni életével, nem számít kezdeményezésükre s nem hederít kívánságukra. Akik a társadalom átalakításáért küzdenek, nem hajlandók erről a kérdéssel gondolkodni. Megakadályozza őket a tételes tunyaság és a hamis fegyelem. Úgy érzik, hogy a forradalom az elosztás kérdése. [...] Elismerem, hogy szükség van az elosztás reformjára, s a közösséget inkább elfogadom kizsákmányolónak, mint a magánembert. De nem hiszem, hogy az elosztás meggyógyíthatja az élet mély baját. *Az igazságosabban elosztott javak, még ha bőségesek is, létminimumot jelentenek, amíg az ember munkájában nem találja meg legfontosabb javát.* [Kiemelés: S. K.] Az elosztás forradalma ideig-óráig talán megnyugtatja az emberiség igazságérzetét, de ha nem lép tovább, még boldogtalanabbá teszi az egyént.

Várom az embert, aki megszövegezze a minőség forradalmi kiáltványát. Ezt a kiáltványt már sok millió ember szövegezhette a szívében, s a mozgalom, melyet kivált, mélyebbre fog szántani az emberi életben, mint az elosztás forradalma.¹³

Az új társadalmakról szóló féloldalas elképzelések bírálata nem jelentette a kapitalizmus sajnálatát. Márai nyilvánvalónak látta, „hogy a kapitalizmus ismert formáinak vége; s ez nem nagy baj”. Ugyanakkor joggal aggasztotta, hogy az új elképzelések nem tudnak mit kezdeni a kapitalista gazdaság legfontosabb hajóerejével, a vállalkozással: „mit gondolnak, mi lesz, ha az emberek nagy tömege az egyéni vállalko-

zást kezdi úgy látni majd, mint cselekményt, melyet az állam büntet?”¹⁴ Azon országok népei, amelyekre Moszkva rákényszerítette ezt a rendszert, tudják a szomorú választ. Ezt szerette volna megelőzni Németh László, arra figyelmeztetve, hogy „Európa három-ezer éves génusza, a vállalkozó kedv se essék áldozatul a keleti kultúrák végzetének: a bürokráciának.”¹⁵

Márai és Németh nemcsak az említett kérdésekről, de a vége felé közeledő Horthy-korszakról is hasonlóan vélekedett.

Márai keserűen állapította meg, hogy a magyar nemzet semmit sem tanult Trianonból. „Felnevelt egy zsebrák, basáskodó, önző és műveletlen középosztályt, s utált mindent és félt mindentől, ami igazi műveltség.”¹⁶ „Ez a gyökeréig romlott magyar középosztály még mindig nem akarja, nem meri látni a valóságot. Valamilyen titkos, új fegyverről ábrándoznak, mely rendbe hoz mindent, s ők kapnak ajándékba egy új, maradék zsidóbirtokot: ez minden, amit hisznek és remélnek.”¹⁷

S a háború végén ez a középosztály „sértődötten és csüggedten” várja a tarkólövést. „Nem tudom... mi lesz?... Csak azt tudom, hogy ez a középosztály nemcsak gyáva, irigy, hanem mérhetetlenül lusta is. Ezért reszket az elkövetkező időtől, amikor majd igazán dolgozni kell: tehát nemcsak ál-munkák egyféle válfaját végezni, amilyen a kényelmes hivatal, hanem igazán dolgozni, minden következménnyel, versenyképesen. Ez a középosztály egyfajta láthatatlan hitbizomány élvező örökösének tudta magát még a közelmúltban is. Most kicsöppennek ebből a hitbizományból, a felelőtlen, vakaródzó, uraskodó, lajhár időlopásból, a méltóságos urak kénytelenek lesznek majd igazán kereskedni, felelősséggel dolgozni: s ettől rettegnék. Inkább a tarkólövés, mondják hazug mártírmosollyal. Nemcsak gyávák és hiúk, hanem lusták is. [...] S ezért szűkölnék most, mert gyanítják, bárhogy fordul a világ, számukra elkövetkezett a felelősség és a versenyképes munka kegyetlen vizsgálója.”¹⁸ Mindehhez még keserűen hozzátette: „Nem hiszem, hogy bármiféle nemzeti szerencsétlenség nevelni tudja e középosztályt, melynek műveletlensége oly mély, mint a tenger. Most is ugyanazt hadarják,

14 MÁRAI, i. m., 125.

15 NÉMETH László, *Az értelmiség önérzete* (1942) = N. L., *A minőség forradalma II.*, Püski, Bp., 1992, 1175.

16 MÁRAI, i. m., 110.

17 Uo. 89.

18 Uo. 199–200.

12 MÁRAI, i. m., 143.

13 NÉMETH László, *A minőség forradalma* (1933) = *A minőség forradalma I.*, i. m., 52–53.

eszélős és makacs, habzó szájú konoksággal, mint egy év előtt, mint öt év előtt. [...] Itt csakugyan nincs mit tenni. De szégyen velük pusztulni.”¹⁹

Márai idézett kemény bírálatában középosztály alatt elsősorban annak felső, méltóságos úri hivatalnokrétegét értette, s ennek alapján tette fel a kérdést: „Mi történt itt, huszonöt éven át?” Majd így válaszolt: „Egy érdekszövetkezet, a feudális nagybirtok védelmében, Trianon ürügye alatt prolongált huszonöt éven át egy rendszert, mely finom és kevésbé finom terrorral elnyomott, elsikkasztott mindent, ami minőségi törekvés volt. Mindenki zsidó volt, vagy zsidógyanus, vagy zsidófeleséges, vagy dekadens angol- és franciabarát, szabadkőműves és kommunista, akit joggal lehetett gyanúsítani, hogy minőséget akar. [...] A csehek, a szerbek, a románok minden írójukkal, festőjükkel, szobrászukkal büszkén szaladtak a világ elé, lelkendezve mutatták tehetségeiket. A mi külföldi követségeinken úgy fogadták a bekopogtató, vándor magyar író, művészt, szellemi embert, mint a szolgabíró fogadja a raportra berendelt zsellért.

Mindezt el kell mondani; itthon is, a világnak is. Ezért kell viselni azt a másik sárga foltot, amelyet most már magyar nemzedékek kényszerülnek majd a világ előtt viselni.”²⁰

S a keserű látélet után következik Márai szomorú következtetése: „A nemzet halálos veszélyben él. Már nem is hiszem, hogy ismert életformájában, történelmi testében bárki is meg tudja menteni. Már nem városokról és területsávokról van szó, hanem a nemzet lényének meztelen létezéséről. Arról, hogy megmaradjon valami Magyarországból, s ebből a magból lelkiismeretes és gondos kezek növeljenek egy nemzeti organizmust, melynek megint becsülete van a világban. De hol vannak ezek a gondos kezek? És tiszta kezek? Mindenütt csak becsvágy, kapzsiság, vagy sunyi lapítás.”²¹

A front közeledtével Márai ismét visszatért a Horthy-korszak jellemzésére: „Az a betéti társaság, mely a »szegedi gondolat« cégére alatt huszonöt éven át kihasználta az országot, nemcsak arra vigyázott, hogy megszűrjön és megfélemlítsen minden magasrendűbb szellemi igényt, kedvét és szárnyát szegje minden igazi tehetségnek, s származási és világnézeti privilégiumok jogán lefölözzön minden hasznot, ami a zsi-

ros televényből felbuggyant. Nem, vigyáztak arra is, hogy sajtójuk megfelelő kísérezetét cincogjon e vállalkozáshoz, s amíg az előtérben hazafias baritonok és buffók pöfetegeten énekeltek, a sajtó zenekara örökké két dallamot játszott: a bolsevizmus és a zsidókérdés tételeit ismételtették, hol *andante*, hol *fortissimo*-val.

S az elmúlt huszonöt év »sajtószabadsága«!... Ki tudja elmondani, milyen szűrőkön csergedezett el minden mondanivaló, amelynek tartalma – az igazság volt? [...] Huszonöt éven át – nemzeti, társadalmi, erkölcsi vonatkozásban! – mind csak félmondatokat írtunk le; a mondat másik fele benne maradt a töltőtollban s az írók idegrendszerében. Az a finom szellemi rémuralom, mely nem dolgozott bitófával és bika-csökökkel, csak címergyűrűs hivatalnokok kézintésével, szemvillanásával vezényelte negyedszázadon át a magyar szellem hangversenyét! Ki tud erről?...”²²

1944. október 6-át, a Gömbös-szobor felrobbantását követően pedig így írt: „Rossz szobor volt; szép, nagydarab fehér márványból készült, melyet nemesebb célra lehetett volna felhasználni. Ez a szobor jelképezett mindent, ami Magyarországon az elmúlt 25 évben aljas volt, dagályos, kapzsi, hazugan sovén, lekezelően és fenyegetően öntelt. A fiatal tisztok, akik a durvaságot összetévesztették a fegyelemmel, a pökhendi közhivatalnokok, akik világnézeti melldöngetéssel pótolták mindazt, ami műveltségükből és jellemükből hiányzott, a zsákmányt szaglászó, kereszténységét kiáruló kispolgárság: mind e szoborból nyert önbizalmat.

A szobor most ledőlt. S utolsókat rikolt a szellem, melyet ez a szobor jelképezett. [...] A tanulság annyi, hogy általában tanácsos száz évet várni, amíg szobrot állítanak valakinek. [...] S ami a Tisza-szobrot illeti... nem tudom, nem siették-e el ezzel a művel is a történelmi ítélet pillanatát?”²³ (Ez utóbbi kérdésre csak annyit válaszolhatunk: elsiettek, s a közelmúltban immár másodszor is.)

Márai Sándornak a középosztályt bíráló kemény szavait akkor értelmezzük helyesen, ha Németh Lászlóhoz hasonlóan különbséget teszünk középosztály és értelmiség között: „Az ifjúságot mi arra tanítottuk – mondta 1942-ben a szegedi fiatalok előtt –, hogy értelmiség legyen s ne középosztály. Mi a kettő közt a különbség? A középosztály fölött van egy felső és alatta egy alsó osztály; az értelmiségi ember azt tudja,

19 Uo. 220.

20 Uo. 195–196.

21 Uo. 197.

22 Uo. 222.

23 Uo. 237.

hogyan van munkásság, parasztság s ők hárman a nemzet. A középosztályi embernek hivatala és fikszuma van: az értelmiségnek munkája és hivatása. A középosztályinak az, hogy vannak nála nyomorultabbak: tekintély, büszkeség; az értelmiséginek: lelkiismeret-furdalás és felelősség.²⁴

A Horthy-korszak bírálatát 1943-as szárszói beszédében így foglalta össze: „Az a rendszer, amelyben 1919 óta élünk, talán még szűkebb, sivárabb, mint a régebbi katasztrófákkal ránk szakadók. Habsburg restauráció császár nélkül. [...] Míg körülöttünk új nemzeti államok virágoztak föl, mi a régi Habsburg-Monarchia romjait őriztük: épületeink ennek a stílusában épültek; történelmünket ennek az igazolására fogalmaztuk át; Szent István-i gondolat címén tulajdonképpen Mária Terézia birodalmáért vállaltuk a szomszéd népekkel az összeférhetetlenséget. S ez az anakronizmus jellemezte államunkat befelé is. A parasztságot egy rövid kiscgazda fölbuzdulás után kirakták a politikából: a munkásság forradalmi »bűnei« miatt karcerben ült, a jól átfésült értelmiséget szigorú ellenőrzéssel idomították szolgává. [...]

A magyarság ebben a rendszerben csak néhány maharadzsájával vett részt: kizárása az állam viteleből, társadalmi magára maradása, elbitangolódása – a bennszülötté válás feltételei – súlyosabbak voltak, mint bármikor. Annál csodálatosabb, hogy az államélet merevsége alatt hogy megéledt mégis a társadalom [...], hogy mocordul meg apró szigeteken, itt is, ott is a jó szándék; hogy találja meg a homályból előtapogatózva jelszavait, s hogy mozdítja meg fokról fokra az egész társadalmat. Mint a reformkorban az alsóbb nemesség, Adyék körül a zsidó polgárság, most az úgynevezett középosztály alsóbb rétegei, a két-háromszáz pengős értelmiség lesz a nemzet élesztője. Felülről egy tompa és konok bürokrácia nehezdedvén rája: a jobbik oldalt és lefelé keresik a szövetségest. Az új magyar irodalom mellé, melyet idáig csak néhány lipótvárosi ingyenc s egy-két műveltebb munkás olvasott, ő szegődik oda olvasóul. Homályos vágyában a teljesebb, magyarabb nemzet után parasztimádatba esik. Ő áll a parasztságból előszivárgó népi írók mellé. Ő indít népfőiskolákat. Ő próbál a néppel barátkozni. S ő válik a bűnös középosztály, azaz önma-ga, legnagyobb gyalázójává. A jelenség szociológiai értelme: a lassan ocsúdó értelmiség igyekszik itt le-

tépni magáról a középosztályi libériát, s keresi, azokon a torz s néha ábrándos módokon, melyeket a kor megenged, a munkás rétegekkel a szolidaritást.²⁵ Itt fogalmazódott meg – Németh későbbi szóhasználatát idézve – az „emelkedő nemzet” gondolata, amit azért tartott nagyon jelentősnek, mert ez a népi felemelkedési és önszerveződési kísérlet a korabeli merev állami berendezkedés ellenére történt.

A világháború után várható helyzetre gondolva, mindketten aggodalommal kérdezték, milyen lesz a kegyetlenül üldözött és pusztított zsidóság háború utáni viselkedése.

Márai e kérdés kapcsán szinte imát írt: „Isten, adj erőt a zsidóknak, hogy elviseljék az üldöztetést, kínzást és sanyargatást. Adj erőt nekik, hogy erősek legyenek az élethez és a halálhoz.

S aztán, ha túléltek az üldöztetéseket, adj erőt nekik, hogy ne veszítsék el a fejüket, ne változzanak át ámokfutó üldözőkké. Adj erőt nekik, hogy erejük legyen az emberi nagysághoz, a türelemhez. Mert a bosszú csak újabb indulatot szül.²⁶

Ugyanakkor Márai azt sem hagyta szó nélkül, hogy „a magyar kultúra hatalmas egyéniségeivé vált zsidók »palástja alatt« volt egy sekélyes átlag, amely meghatározta a sajtót, színházat, könyvkiadást. Ők legalább úgy felelősek azért, hogy a magyarság nagy tömegei, középosztályostul, műveletlenek, tehát erkölcsi felelősségre képtelenek maradtak, mint a dzsentrik, a nagybirtokosok és az általuk eltartott hivatalnokság.” Tehát „a zsidók ne csodálkozzanak, ha egy kapzsi társadalom, mely nem kis részben az ő üzleti mohóságuk és szellemi igénytelenségük... miatt műveletlen maradt, erkölcsiben is megromlott, s aztán elkövette mind a bűnöket, melyek végül a zsidóság nagy tömegeinek vesztét, s legvégül az egész magyarság pusztulását okozták.”²⁷

Németh rövid elemzése szerint a „zsidókérdést” – amely Magyarországon harminc év alatt jelentéktelenné vált volna a jómód és az asszimiláció következtében – nálunk a világtörténelem élezte ki „minden eddiginél súlyosabb alakban”. A zsidótörvények „nem engedték meg, hogy zsidók legyenek a zsidók... Elmagyarosodott, fél-, negyed-zsidókat szorítottak a megbélyegzéssel közéjük. A nemzeti ellenállás napilapjait csak az ő pénzükön lehetett megszervezni. Volt

24 NÉMETH László, *Az értelmiség önérzete = A minőség forradalma II.*, i. m., 1174.

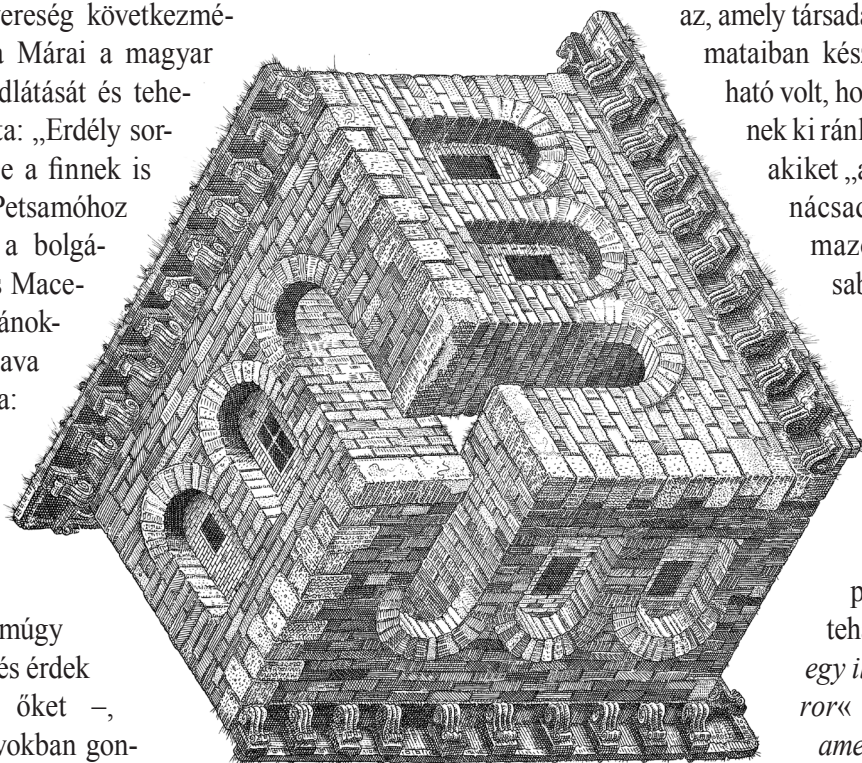
25 NÉMETH László, *A második szárszói beszéd = Szárszó 1943*, Kossuth, Bp., 1983, 215–216.

26 MÁRAI, i. m., 160.

27 Uo. 221.

legitimisták, fajvédők, klerikálisok szorultak át az ő fennhatóságuk alá. S most itt van a béke, amelynek ők lesznek a sűgői, s ők lehetnek a kinevezett megváltói is. A zsidókérdésben én sohasem általánosítottam, kritikáim és írásaim ezt eléggé bizonyítják. Az azonban egészen természetes, hogy az önkritikátlan, bosszúszomjas zsidóságnak a szemérmes kultúratisztelővel szemben ebben a négy-öt évben rendkívül meg kellett erősödnie...²⁸

A háborús vereség következményeire gondolva Márai a magyar külpolitika rövidlátását és tehetlenségét okolta: „Erdély sorsa fájdalmas. De a finnek is ragaszkodnak Petsamóhoz és Karéliához, a bolgároknak is fontos Macedónia és a románoknak is fáj Moldava és Besszarábia: mégis számolnak a valósággal, szakítottak, kegyetlen áron, a németekkel – kikkel amúgy is csak szükség és érdek kötözte össze őket –, s nem területsávokban gondolkoznak, hanem iparkodnak megmenteni a nemzeti lét alapjait. [...] És még egy: a finnek, a bolgárok, a románok soha nem rokonszenveztek őszintén a németekkel: a magyar bugris és az úri osztály egy rétege igenis szívből rokonszenvezett. [...] Hiszen ha meg lehetne menteni Erdélyt! Magyarországot! De nem lehet csak határokat menteni ott, ahol – az ingó, változó, fenyegetett határok mögött – nincs egységes nemzet, felelős nemzeti lelkiismeret, nemzeti közvélemény! [...] A finnek is szerették és szeretik Finnországot. Miért, hogy mégis békét kötöttek az

Fal 7. (2013, rézkarc)

oroszokkal, nagy áldozatok árán? Mert az országot akarták megmenteni.”²⁹

Németh László a győztes nagyhatalmi diktátumoktól féltette a magyarságot: „Én ezt a háborút az első pillanattól mély pesszimizmussal néztem... akár a német, akár az angol vagy az orosz koncepció győz, én azt másnak, mint a magyarság súlyos megpróbáltatásának elképzelni nem tudom. [...] Az az »üdvösség«, amellyel Európa fog megajándékozni, nem lesz az, amely társadalmunk halk folyamataiban készül. [...] Előrelátható volt, hogy kívülről neveznek ki ránk »megváltók«-at”, akiket „a külföldön élő tanácsadók s hazai sugalmazóik a legalkalmasabbnak tartanak.

M o n d j u k - e, hogy ezek a tanácsadók – még a jóindulatúak is – keveset tudnak a magyarság valódi állapotáról.” A feladat tehát „a magyarságot egy ilyen »üdvözítő terror« ellen beoltani, s amennyire lehet, megszervezni. Faji nyomás nehezédvén ránk, fokozni kellett a bennszülött

öntudatot. Ezért frissítettük föl történelmünket, s szabadítottuk föl művelődésünk legmélyebb, leghatásosabb ellenanyagait. *Minél több embert igyekeztünk bevonnni az új magyar szellem hatása alá.*³⁰

Németh és a népiek tehát a Márai által is hiányolt egységes nemzetet akarták megteremtteni. A háború utáni több mint négy évtizedes szovjet megszállás, majd hódoltság azonban, benne az 1956-os forradalom kegyetlen eltiprásával, mindezt lehetetlenné tette.

28 NÉMETH László, i. m. 221.

29 MÁRAI, i. m., 219–221.

30 NÉMETH László, i. m., 218–219.